

II Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Wojsko w przestrzeni miast w XIX i XX wieku”, Grudziądz, 7 października 2022 r.

W malowniczym, historycznym mieście Grudziądz, wśród unikatowych dzieł sztuki i eksponatów ze zbiorów Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi, 7 października 2022 r. odbyło się ważne wydarzenie dla historyków i wojskoznawców – II Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Wojsko w przestrzeni miast w XIX i XX wieku”. Dzięki owocnej współpracy Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu konferencja połączyła czołowych naukowców z Polski i zagranicy w badaniu i dyskusji o zjawiskach interakcji między żołnierzami różnych formacji i o różnej przynależności państwowej a mieszkańcami miast w XIX i XX wieku.

Komitet organizacyjny w składzie: prof. dr hab. Wiesław Sieradzan, dr hab. Maciej Krotofil, prof. UMK, oraz mgr Wioletta Pacuszka, przy współpracy sekretarza konferencji dr. Pawła Nastrożnego, przeprowadził gruntowną pracę w fazie przygotowania konferencji. To wydarzenie stało się naukową platformą do omówienia różnych aspektów służby wojskowej w miastach, w szczególności na temat kulturalno-oświatowego życia codziennego żołnierzy, specyfiki funkcjonowania garnizonów wojskowych, ich relacji z mieszkańcami, a także stopnia wpływu wojska na różne obiekty, architekturę miejską i wartość fortyfikacyjną miast w ujęciu historycznym. Referaty uczestników pokazywały postęp nauki historycznej – dzięki ich bada-

niom naukowym udało się rzucić dodatkowe światło na wiele mało znanych zjawisk militarno-historycznej przeszłości Polski, Ukrainy i Niemiec.

Konferencję rozpoczęło krótkie przemówienie pani dyrektor Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu, Wioletty Pacuszki, która w imieniu marszałka województwa kujawsko-pomorskiego, pana Piotra Całbeckiego, odczytała wszystkim zebranym list gratulacyjny z życzeniami udanego przeprowadzenia tego ważnego wydarzenia naukowego. Współorganizatorzy z Instytutu Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu – zastępca dyrektora Instytutu, a równocześnie kierownik Katedry Historii Wojskowej, dr hab. Maciej Krotofil, prof. UMK, oraz prof. dr hab. Wiesław Sieradzan z Katedry Historii Skandynawii i Europy Środkowo-Wschodniej, również występowali na otwarciu konferencji. Przedstawili oni dorobek pierwszego spotkania z tego cyklu, podzielili się swoimi planami na przyszłość oraz zwrócili uwagę na znaczący wkład tych wydarzeń w rozwój polskiej i europejskiej historii wojskowej. Dyrektor Wydziału Kultury i Sportu Urzędu Miejskiego w Grudziądzu, pan Michał Czepek, który reprezentował prezydenta Grudziądza, w swoim przemówieniu podkreślił wyjątkowe znaczenie konferencji dla życia naukowego i kulturalnego miasta.

Tematy wystąpień dotyczyły wielu słabo zbadanych aspektów historii wojskowej XIX i XX w. – od wybranych elementów historii polskich garnizonów w okresie międzywojennym, działalności kulturalno-oświatowej wojska, specyfiki funkcjonowania szkolnictwa artyleryjskiego do okoliczności pobytu jenców w obozach i form ich komunikacji z miejscową ludnością w czasie pierwszej wojny światowej. W dwóch wystąpieniach zaprezentowano pewne kwestie związane z wojną rosyjsko-ukraińską 2022 r. oraz podkreślono relacje między żołnierzami Sił Zbrojnych Ukrainy (a także obrony terytorialnej) a ludnością cywilną podczas obrony ukraińskich miast. W celu przygotowania referatów naukowcy przeanalizowali wiele cennych dokumentów z archiwów państwowych i zbiorów prywatnych oraz zaoferowali swoją wizję z zakresu najnowszej metodologii i zaawansowanego podejścia naukowego w podejmowaniu tematów badawczych. Z uwagi na różnorodność zagadnień poruszanych przez uczestników konferencji celowe jest ich tematyczne pogrupowanie.

Pierwszą grupę zagadnień stanowiły wybrane aspekty historii garnizonów wojskowych w kilku polskich miastach w okresie międzywojennym

i po zakończeniu drugiej wojny światowej. W szczególności osobliwości funkcjonowania garnizonu Inowrocławia w latach 1919–1939 zostały wyczerpująco ujawnione w referacie prof. dr. hab. Aleksandra Smolińskiego. Opierając się na wielu różnych źródłach (przede wszystkim – materiałach ówczesnej prasy i dokumentach archiwalnych), prelegent podał szczegółowy opis przebiegu służby wojskowej, a także przeanalizował niektóre wydarzenia miejskie związane z funkcjonowaniem garnizonu, które przyciągały uwagę ówczesnego społeczeństwa. Mówca zwrócił też uwagę na wojskowe obchody najważniejszych świąt państwowych, w szczególności święta Konstytucji 3 maja, Dnia Imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego (19 marca) i Święta Wojska Polskiego (15 sierpnia). Polska prasa często relacjonowała różne wydarzenia, jak np. planowane parady wojskowe, ujeżdżanie koni i inne uroczystości w garnizonie, które czasami trwały dwa dni. Znaczące wydarzenia z życia garnizonu pozwalają odtworzyć ważne aspekty funkcjonowania Wojska Polskiego w okresie międzywojennym.

Codziennosc garnizonu na przykładzie Okręgu Generalnego Pomorze i Okręgu Korpusu nr VIII w Toruniu i Grudziądzu w latach 1920–1939 przedstawił w referacie dr Paweł Nastrożny, który posłużył się rozkazami dowódców okręgów jako źródłem. Prelegent ukazywał cechy służby i życia prywatnego żołnierzy i oficerów garnizonów, co pozwoliło odtworzyć prozopograficzny portret polskich żołnierzy w okresie II Rzeczypospolitej. Dokładnie scharakteryzował dokumenty, które regulowały prawa i obowiązki żołnierzy dotyczące wojskowej służby zasadniczej i czasu wolnego. W szczególności dr Nastrożny zilustrował indywidualne fakty nadmiernego spożycia alkoholu przez niektórych żołnierzy, a także ustalenia przyczyn rozprzestrzeniania się różnych chorób w środowisku wojskowym. Oparł się na wielu osobistych dokumentach i ówczesnej prasie, co zostało podkreślone w przygotowanej przez niego prezentacji.

Wystąpienie dr. hab. Macieja Krotofila, prof. UMK, dotyczyło rozwoju polskich sił zbrojnych po drugiej wojnie światowej na przykładzie garnizonu wojskowego w Toruniu, który miał starą tradycję przebywania wojska w mieście. Godną uwagi cechą tego garnizonu jest obecność nowoczesnego poligonu artyleryjskiego – jednego z największych w powojennej Europie. Profesor Krotofil przedstawił kompleksowy opis procesu szkolenia żołnierzy artylerii, nakreślił główne etapy działalności wyspecjalizowanych

wyższych uczelni wojskowych, w szczególności Oficerskiej Szkoły Artylerii nr 2 i Wyższej Szkoły Artylerii. Szerokie uogólnienia i historyczne paralele pozwoliły nie tylko ustalić specyfikę procesu obsadzania garnizonu wojskowego w Toruniu, lecz także ukazać obraz powojennej armii polskiej. Prelegent przeanalizował specyfikę przeobrażeń artylerii i logistyki garnizonu oraz zmiany organizacyjne w strukturze formacji jednostek Wojska Polskiego od lat 40. XX w., które dotyczyły głównie oddziałów bojowych.

Drugą stronę wojskowego życia codziennego, czyli kulturowo-edukacyjny komponent życia miejskich garnizonów, omówił dr Robert Rybak na przykładzie historii Klubu Marynarki Wojennej „Riwiera” (druga połowa XX w.). Prelegent wykorzystał znaczną liczbę cennych dokumentów archiwalnych i zdjęć, dzięki którym stało się możliwe odtworzenie różnych aspektów czasu wolnego żołnierzy, zarysowanie ich zainteresowań i hobby, a także przedstawienie specyfiki działalności klubów dla żołnierzy. W klubach regularnie organizowano różne imprezy kulturalne dla wojska, m.in. turnieje szachowe, tańce, wieczory literackie, wystawy malarckie, koncerty muzyczne, wystawy fotografii, zajęcia sportowe i turystyczne. Inicjatywy kulturalno-oświatowe członków Klubu „Riwiera” świadczą o szerokiej różnorodności rozrywek, spędzania czasu wolnego i upodobań artystycznych żołnierzy w ówczesnej polskiej rzeczywistości.

Kolejna część referatów dotyczyła relacji wojska z miastami oraz wpływu obecności żołnierzy na życie ludności miejskiej, wizerunku architektonicznego i znaczenia miast w paradygmacie militarnym. Profesor dr hab. Wiesław Sieradzan i mgr Mariusz Żebrowski przygotowali niezwykle ciekawy materiał poświęcony wojsku w przestrzeni Ostródy w latach 1850–1945. Cenne materiały archiwalne oraz ówczesne mapy pozwoliły mówcom kompleksowo opisać wizerunek miasta i specyfikę jego funkcjonowania w warunkach zintensyfikowanej obecności oddziałów wojskowych w przestrzeni miejskiej. Bliskie relacje garnizonu wojskowego z miastem przejawiały się w wielu wymiarach – w fortecznej i koszarowej architekturze, rozwoju gospodarki miasta, urbanistyce murowanej, a nawet większym zagrożeniu niszczycielskimi pożarami. Występ prof. Sieradzana i mgr. Żebrowskiego wyraźnie zilustrował specyfikę ewolucji miasta oraz znaczenie garnizonu w wymiarze urbanistycznym i społeczno-gospodarczym.

Relacje między jednostkami wojskowymi a policją w przestrzeni miejskiej były tematem referatu dr. Piotra Sykuta. Na przykładzie Grudziądza i powiatu grudziądzkiego prelegent przeanalizował niektóre aspekty relacji między oddziałami Wojska Polskiego a miejscową policją w okresie międzywojennym oraz typowe sytuacje wymagające natychmiastowego rozwiązania. Opisał przesłanki tworzenia i statusu jednostek wojskowych i policyjnych w II Rzeczypospolitej w kontekście powiatu grudziądzkiego. Biorąc pod uwagę fakt, że w okresie międzywojennym w Grudziądzu stacjonowało ponad 20 jednostek wojskowych, należy wskazać, że powszechnym zjawiskiem stała się praktyka wspólnego patrolowania ulic miasta przez żołnierzy i policjantów, co miało zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na komunikację z mieszkańcami. Przytoczone przez autora referatu przykłady interakcji w różnych przypadkach pozwalają wyraźniej wyobrazić sobie cechy relacji między wojskową i cywilną częścią społeczeństwa w międzywojennej Polsce.

Związek wojska z miastami wyraźnie przejawia się również w sferze artystycznej, gdzie dzieła sztuki użytkowej i monumentalnej stają się codziennym przypomnieniem ważnych wydarzeń i zwycięskich czynów wojska. W swoim wystąpieniu mgr Jacek Bilski skupił się na historii budowy pomnika polskich artylerzystów w Toruniu i jego roli w przestrzeni miejskiej w ostatniej ćwierci XX w. Mimo że plany budowy tego pomnika sięgają okresu międzywojennego, jego budowa była wielokrotnie odkładana ze względu na trudną sytuację gospodarczą i priorytetowe traktowanie stawiania zespołów mieszkaniowych. Dopiero w połowie lat 70. XX w. władze miasta uznały wzniesienie pomnika za jedno ze swoich głównych zadań, które stało się możliwe do wykonania dzięki zjednoczeniu zainteresowanych mieszkańców i znalezieniu źródeł finansowania (oficjalne odsłonięcie nastąpiło w 1980 r.). Pomnik ku czci trudu i siły bojowej artylerzystów, jako symbol artylerii polskiej od najdawniejszych czasów, jest obecnie integralną częścią Torunia.

Poczesne miejsce w obradach konferencji zajmowała również tematyka jeńców wojennych w czasie pierwszej wojny światowej i ich relacji z miejscową ludnością. W szczególności referat prof. dr. hab. Ihora Sribniaka i mgr Milany Sribniak był poświęcony formom komunikacji jeńców Ukraińców z armii rosyjskiej w niemieckich obozach z mieszkańcami publi-

skich miast. Mimo że początkowo pojawienie się jeńców na ulicach niemieckich miast było postrzegane przez obywateli z nieufnością, z czasem stosunek Niemców stopniowo zaczął się zmieniać na lepsze ze względu na bliższe kontakty dzięki zaangażowaniu jeńców obozu w grupach roboczych w sektorze rolniczym. Autorzy referatu zwrócili również uwagę na różne przejawy działalności kulturalno-oświatowej Ukraińców w niemieckich obozach, co przyczyniło się do ukształtowania pozytywnego wizerunku Ukraińców wśród miejscowej ludności. W szczególności zwrócono uwagę na sprzedaż okolicznym mieszkańcom przedmiotów sztuki użytkowej, które zostały wykonane w obozowych warsztatach, przedstawienia teatralne oraz zapoznanie działaczy ukraińskich z metodami pracy niemieckich gospodarstw rolnych i placówek oświatowych. Autorzy omówili również zjawisko rozwoju szkolnictwa ukraińskiego na okupowanych przez Niemców ziemiach Podlasia, Polesia i Wołynia. Występ zsyntetyzował mało znane fakty z życia jeńców Ukraińców na podstawie wnikliwego badania wielu źródeł archiwalnych.

Z kolei dr Maciej Usurski jako przedmiot swoich badań wybrał specyfikę kontaktów jeńców z miejscową ludnością w czasie pierwszej wojny światowej na przykładzie obozu w Pile (Schneidemühl, ówczesne Niemcy). Przebywało w nim około 50 000 jeńców różnych narodowości z armii krajów ententy. Na podstawie dokumentów archiwalnych związanych z funkcjonowaniem obozu w Pile prelegent ujawnił charakterystyczne cechy pracy przymusowej wykonywanej przez jeńców, ich relacje z pracodawcami, zmiany w stosunku do jeńców oraz wpływ na to niemieckiej propagandy. Szczegółowo omówił trudne warunki pracy jeńców, ogólny stan ich zdrowia oraz wysoką śmiertelność z powodu chronicznego niedożywienia. Jednocześnie praca robotników wykwalifikowanych była wysoko ceniona przez Niemców, dzięki czemu ta kategoria jeńców otrzymywała za swoją pracę znacznie wyższe wynagrodzenie.

Ważną częścią konferencji były wybrane aspekty wojny rosyjsko-ukraińskiej 2022 r. oraz wpływ działań wojennych na miasta i ich mieszkańców. W szczególności prof. dr hab. Serhij Łepjawkow podzielił się wyjątkowym, opartym na osobistych doświadczeniach, świadectwem organizacji obrony Czernihowa przed atakiem wojsk rosyjskich. Mówca podkreślił, że skuteczne odparcie rosyjskiego agresora stało się możliwe dzięki współ-

nym, skoordynowanym działaniom ukraińskich żołnierzy, bojowników obrony terytorialnej i obywateli. Jego zdaniem przyczyną sukcesu Ukrainy w pojedynku z rosyjskim najeźdźcą leżą właśnie w ścisłym związku ukraińskich żołnierzy ze społeczeństwem obywatelskim, a także w aktywizacji takiego zjawiska jak wolontariat. Uczestnicy konferencji mieli okazję zapoznać się z wizualizacją porównawczą zawierającą krótkie przedstawienie historii Czernihowa i pokaz zdjęć miasta przed rozpoczęciem rosyjskiej agresji i po nim.

Występ prof. dr. hab. Jewhena Sinkewycza dotyczył osobliwości tymczasowej okupacji miasta Chersoń na podstawie własnych obserwacji. Profesor Sinkewycz był świadkiem tragicznych wydarzeń najazdu rosyjskiego na Chersoń, a zwłaszcza zajęcia miasta przez wojska wroga oraz protestów mieszkańców i ich niechęci do współpracy z rosyjskim zaborcą. Prelegent nakreślił paralele z początkową fazą wojny w 2014 r. i jej stopniową eskalacją. W swoim wystąpieniu podkreślił negatywne konsekwencje okupacji, trudną sytuację gospodarczą i żywnościową, w jakiej znaleźli się mieszkańcy Chersonia, oraz niezłomność wolontariuszy i lokalnych działaczy w obronie swojej postawy na demonstracjach. Mówca poruszył również problem specyfiki działań obronnych Sił Zbrojnych Ukrainy na froncie południowym. Jako bezpośredni świadek tragicznych wydarzeń na południu Ukrainy prof. Sinkewycz przytoczył wiele mało znanych faktów dotyczących trudnych warunków tymczasowej okupacji Chersonia.

Podczas omawianej konferencji zaprezentowano kilka materiałów biograficznych, które odnosiły się do wybitnych postaci, mających bezpośredni związek zarówno z wojskiem, jak i społecznościami lokalnymi. Jednym z nich był referat mgr. Łukasza Ciemińskiego o ostatnim rabinie Grudziądza i kapitanie Armii Polskiej na Wschodzie Abrahamie Icchaku Brombergu. Po uzyskaniu wykształcenia żydowskiego i objęciu funkcji rabina w 1925 r. Bromberg pełnił ważną misję duchową w miejscowym grudziądzkim garnizonie jako rabin dla żołnierzy pochodzenia żydowskiego. Jego działalność obejmowała organizację obchodów polskich świąt narodowych w synagodze, a także organizowanie pomocy dla biednych Żydów w mieście i okolicy. Na początku drugiej wojny światowej Brombergowi udało się wydostać z Polski i wyjechać do Palestyny, gdzie współpracował z dowództwem Wojska Polskiego na Wschodzie i Agencją Żydowską, sta-

rając się nawiązać kontakty między polskimi żołnierzami a miejscową ludnością żydowską.

Znana badaczka ukraińska, prof. dr hab. Iryna Matiasz, przeanalizowała materiały unikatowego archiwum prywatnego polskiej rodziny Łukowiczów. Dzięki żmudnej pracy z dużą liczbą dokumentów źródłowych udało jej się odtworzyć mało znane aspekty życia i działalności dr. Marcelego Łukowicza i innych przedstawicieli jego rodziny, a także ich miejsce i znaczenie w Toruniu oraz Grudziądzu w kontekście polskiej historii regionalnej XX w. Specjalizacja medyczna Marcelego Łukowicza i szkoła wojskowa, do której uczęszczał w Würzburgu w latach 1910–1911, doprowadziły do jego zaangażowania jako lekarza wojskowego w jednej z dywizji armii niemieckiej na froncie wschodnim podczas pierwszej wojny światowej. Od 1917 r. pracował w szpitalu wojskowym, a ponadto odbył kurs pilotażu, po czym uzyskał kwalifikacje pilota wojskowego. Jego aktywny charakter nie ograniczał się do leczenia i edukacji – Marcele Łukowicz odegrał również ważną rolę w powstaniu Polskiego Czerwonego Krzyża. Dzięki wykorzystaniu unikatowych dokumentów archiwalnych referat Iryny Matiasz rzucił dodatkowe światło na mało znane fakty polskiej historii pierwszej ćwierci XX w. z perspektywy biografii.

Podsumowując, należy stwierdzić, że II Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Wojsko w przestrzeni miast w XIX i XX wieku” była znaczącym wydarzeniem dla badaczy i koneserów historii wojskowej czasów najnowszych. Wystąpienia jej uczestników poruszały wiele zagadnień związanych z historią wojen w XX i XXI w., specyfiką działania garnizonów wojskowych w polskich miastach, uroczystościami wojskowymi, sytuacją jeńców wojennych w pierwszej wojnie światowej oraz formami komunikacji pomiędzy żołnierzami a mieszkańcami miast. Organizowanie takich spotkań tematycznych jest niezwykle ważnym wkładem w rozwój nauki historycznej, gdyż aktywizuje rozwój naukowy nurtów historycznych i niedostatecznie zbadanych tematów. Jednocześnie udział w obradach takich konferencji otwiera przed ich uczestnikami nowe horyzonty naukowe i stwarza dogodne warunki do wprowadzania nieznanych źródeł do obiegu naukowego. Istotny jest również interdyscyplinarny charakter omawiane-

go zjazdu, dzięki któremu istnieje synergia różnych praktyk i metodologii badawczych, co z kolei pozwala naukowcom przedstawić ważne problemy, kluczowe dla zrozumienia złożonych zagadnień naszej przeszłości.

Milana Sribniak (Kijów)

ORCID: 0000-0003-1353-3001